

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι προῖον μακρόχρονης ἐξέλιξης. Γιὰ εἴκοσι περίπου χρόνια, τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸν Φρέγκε ἀποτέλεσε μέρος ἑνὸς ὀδοιπορικοῦ ποῦ ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Μόναχο καί, μέσω τῆς Ὁξφόρδης καὶ τοῦ Λονδίνου, κατέληξε στὸ Μπέρκλεϋ. Σὲ κάθε στάδιο, οἱ σκέψεις μου γιὰ τὸν Φρέγκε ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ δασκάλους, συναδέλφους καὶ φοιτητές. Ἔχει ἔρθει ἡ στιγμή νὰ ἀναγνωρίσω τὴ βοήθειά τους, ἀλλὰ αἰσθάνομαι ὅτι ἀδυνατῶ νὰ τὴν περιγράψω σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση.

Τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸν Φρέγκε ὀφείλεται σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς πρώτους μου δασκάλους φιλοσοφίας, τὸν Βίλχελμ Μπρίτσλμαϊρ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου. Στενὸς φίλος τοῦ Χάινριχ Σόλτς –ἐπιμελητῆ τῶν γραπτῶν τοῦ Φρέγκε ὅταν αὐτὰ ἀκόμα βρισκόνταν ἐν πολλοῖς στὴν ἀφάνεια– ὁ Μπρίτσλμαϊρ εἶχε ὀργανώσει ἕναν κύκλο φοιτητῶν μὲ ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν μαθηματικῶν τοῦ Φρέγκε. Σὲ αὐτὸν τὸν κύκλο πρωτοέμαθα νὰ θαυμάζω τὴ διαύγεια τῆς σκέψης τοῦ Φρέγκε καὶ τὴν ἀκρίβεια τοῦ ὕφους του.

Στὴν Ὁξφόρδη, στὸ σεμινάριο τοῦ Μάικλ Ντάμμετ, ἦρθα σὲ ἐπαφή μὲ μιὰ περισσότερο διεισδυτικὴ, κριτικὴ ἐξέταση τῆς σκέψης τοῦ Φρέγκε. Οἱ ἀτέρμονες φιλοσοφικὲς ἀντιπαραθέσεις ἔστρεψαν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν προσοχή μου στὴ φρεγκεανὴ θεωρία τοῦ νοήματος. Γιὰ κάποιον διάστημα, ὁ τρόπος ποῦ διάβαζα τὸν Φρέγκε ἦταν ἔντονα χρωματισμένος ἀπὸ τὶς προτιμήσεις καὶ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ Ντάμμετ. Μολονότι σήμερα διαφωνῶ μὲ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ἰσχυρισμοὺς του, ὀφείλω νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι μοῦ προσέφερε ἕνα μάθημα διανοητικῆς ἀνεξαρτησίας ποῦ θεωρῶ πολύτιμο.

Στὸ University College τοῦ Λονδίνου, οἱ φίλοι μου Χιντὲ Ἴσιγκουῆρο, Τζέρι Κόεν καὶ Ρίτσαρντ Οὐόλλχαϊμ ἔδωσαν νέα ἐρεθίσματα στὴ σκέψη μου, στρέφοντάς με πρὸς τὴ μελέτη τοῦ Φρέγκε σὲ συνάφεια μὲ τὴ λειβνίτεια νοησιαρχία [rationalism], τὸν ὕλισμὸ τοῦ 19ου αἰώνα καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ ὕστερου 19ου αἰώνα. Ὁ Τέντ Χόντερικ, ὡς ἐπιμελητὴς τῆς σειρᾶς στὴν ὁποία δημοσιεύεται τὸ παρὸν βιβλίο, ἀρχικὰ μὲ παρότρυνε νὰ ἀναλάβω τὸ ἔργο τῆς συγγραφῆς του καὶ κατόπιν στήριξε τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ μὲ ἀπειρη ὑπομονή. Ἰδιαίτερης σπουδαιότητος ἦταν γιὰ μένα ἡ γνωριμία μου μὲ τοὺς Ἴμρε Λάκατος καὶ Πῶλ Φεγεράμπεντ. Ἡ κριτικὴ τους στάση ἀπέναντι στὴν κρατούσα φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐπίμονος ἰσχυρισμὸς τους ὅτι ἡ ἐπιστῆμη μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μονάχα ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο, γέννησε στὴ σκέψη μου τὸ ἐρώτημα ἐὰν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀσκηθεῖ παρόμοια κριτικὴ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἀναλυτικοὶ φιλόσοφοι ἀντιλαμβάνονται τὸ φιλοσοφικὸ θεωρεῖν. Αὐτοὶ οἱ προβληματισμοὶ ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικοὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ὀπτικῆς γωνίας πὺ υἱοθέτησα σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο.

Στὸ Μπέρκλεϋ, ἡ κατεύθυνση πὺ εἶχε πάρει ἡ σκέψη μου ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὸν Μπάρρυ Στράουντ, ὁ ὁποῖος μὲ παρότρυνε νὰ στραφῶ στὴ μελέτη τοῦ Βίττγκενσταϊν καὶ μὲ βοήθησε νὰ κατανοήσω βαθύτερα τὶς ιδέες του. Ὁ Στράουντ, καθὼς καὶ ἄλλοι φίλοι καὶ συνάδελφοι, ἰδίως οἱ Χιοῦμπερτ Ντρείφους καὶ Τζὸν Σέρλ, μὲ κέντριζαν μὲ τὰ ἐνθαρρυντικὰ τους σχόλια καὶ τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τους. Τὸ Μπέρκλεϋ, στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ἦταν ἓνα μέρος ὅπου ἐπικρατοῦσε πνευματικὸς ἀναβρασμὸς. Πιστεύω ὅτι ἡ παραμονή μου ἐκεῖ μὲ ὑποχρέωσε νὰ σκεφτῶ μὲ πιὸ ριζοσπαστικὸ τρόπο τὸ ἔργο τοῦ Φρέγκε καὶ τὴν ἀναλυτικὴ παράδοση πὺ προῆλθε ἀπὸ αὐτό. Οἱ ἀπαιτήσεις τῶν φοιτητῶν μου γιὰ σαφήνεια καὶ ἐμβάθυνση ἦταν ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμες καθ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδρομή. Μεταξὺ αὐτῶν, ὁ Πῆτερ Ἐγκενμπεργκερ ἀξίζει ἴσως ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὸ ἀνεξάντλητο ἐνδιαφέρον του καὶ τὸ πλῆθος τῶν χρήσιμων ὑποδείξεών του.

Ἐξετάζοντας τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, αἰσθάνομαι ὅτι μπορῶ νὰ ἐντοπίσω τὴ διακριτικὴ παρουσία τοῦ Ὁσκαρ Μπέκερ, τοῦ πρώτου μου δασκάλου φιλοσοφίας. Θυμᾶμαι μὲ θαυμασμὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐπιστημονικὴ του κατάρτιση στοὺς κλάδους τῆς λογικῆς καὶ τῶν

μαθηματικῶν, ἀλλὰ καὶ τὴ βαθιὰ του ἐκτίμηση γιὰ τὴ χαϊντεγκεριανὴ ἱστορικὴ κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου κόσμου.

Καταγράφοντας ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις, προσπαθῶ νὰ καταστήσω σαφὲς ὅτι τὸ βιβλίο μου ἔχει μιὰ εὐρύτερη ἐστίαση ἀπ' ὅ,τι συνηθίζεται στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Φρέγκε. Δεδομένου τοῦ ρόλου ποὺ διαδραμάτισαν κι ἐξακολουθοῦν νὰ διαδραματίζουσι οἱ φρεγκεανοὶ προβληματισμοὶ στὴ λογικὴ, τὴ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς γλώσσας, εἶναι δύσκολο νὰ γράψῃ κάποιος μὲ τρόπο σφαιρικὸ γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Φρέγκε. Ἔχοντας σὰν στόχο μου μιὰ τέτοια σφαιρικὴ παρουσίαση, προσπάθησα νὰ λάβω ὑπ' ὄψη ἕνα ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑπάρχουσας βιβλιογραφίας, δὲν ἐπιχείρησα ὅμως νὰ ὑπεισέλθω στὶς λεπτομέρειες καὶ νὰ πραγματευθῶ ὅλα τὰ σημαντικὰ ζητήματα ποὺ ἐμφανίζονται σὲ αὐτήν. Σὲ ὁλόκληρο τὸ βιβλίο, ἔκρινα ἀπαραίτητο νὰ παραπέμπω στὰ γραπτὰ τοῦ Μάικλ Ντάμμετ πάνω στὸν Φρέγκε, τόσο γιὰτὶ ἀντικατοπτρίζουσι ἕνα σημαντικό στάδιο στὴ σύγχρονη συζήτηση ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ὅσο καὶ ἐπειδὴ θεωρῶ τὶς ἐλλείψεις τῆς ἐρμηνείας του ἐνδεικτικὲς μιᾶς γενικότερης τάσης. Ὡστόσο, τὸ βιβλίο μου δὲν προϋποθέτει μιὰ λεπτομερῆ γνῶση τῶν ἐκτενῶν καὶ δύσκολων γραπτῶν του.

Μιὰ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν τρόπο ποὺ ἐγὼ ἀντιλαμβάνομαι τὸν Φρέγκε καὶ σὲ αὐτὸν τοῦ Ντάμμετ, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸν ποὺ κυριαρχεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς βιβλιογραφίας, ἔγκειται στὸν ἐντονότερο ἱστορικὸ προσανατολισμὸ μου. Ἐλπίζω νὰ καταφέρω νὰ δείξω ὅτι ἡ συγκεκριμένη προσέγγιση ὀδηγεῖ σὲ μιὰ σαφέστερη καὶ συνεκτικότερη εἰκόνα γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Φρέγκε, μιὰ εἰκόνα ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴν κρατούσα ἀντίληψη οὐσιωδῶς, καὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς ὀρισμένες ἐλάσσονες προσθήκες καὶ ἀναθεωρήσεις. Ἐλπίζω, ἐπίσης, ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπαναξιολόγηση δὲν θὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον. Μοῦ φαίνεται εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὸν ἑαυτὸ μας παρὰ μονάχα ἱστορικὰ, δηλαδὴ ὡς πλάσματα ποὺ ἔχουν φτάσει στὸ παρὸν ἔχοντας διανύσει μιὰ συγκεκριμένη διαδρομὴ. Ἐὰν κάποιος μπορούσε νὰ δείξει ὅτι φτάσαμε σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο μέσα ἀπὸ μιὰ διαδρομὴ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ ποὺ πιστεύουμε, τοῦτο θὰ μετέβαλλε βαθιὰ τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὸ ποιοὶ εἴμαστε. Σκοπὸς τῆς προσπάθειάς μου γιὰ μιὰ ἐπανεκτίμηση

τῶν ριζῶν τῆς ἀναλυτικῆς παράδοσης εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ποῦ ἡ παράδοση αὐτὴ ἐρμηνεύει σήμερα τὸν ἑαυτό της.

Μιὰ δυσκολία ποῦ συναντᾷ κανεὶς γράφοντας γιὰ τὸν Φρέγκε ἀπὸ ἱστορικὴ σκοπιὰ εἶναι ἡ ἀχανὲς βιβλιογραφία ποῦ πρέπει νὰ μελετηθεῖ. Τὰ γραπτὰ τῶν φιλοσόφων τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι ἐκτενῆ, δύσκολα, καί, γιὰ ἐμᾶς, περιέργως ἀπροσπέλαστα. Ἄνθρωποι ὅπως οἱ Τρεντέλενμπουργκ καὶ Λότσε, οἱ ὁποῖοι ἐπηρέασαν τὸν Φρέγκε στὴ διαμόρφωση τῶν ἰδεῶν του, εἶναι ἐλάχιστα γνωστοὶ σήμερα, ἀν καὶ κάποτε ἦταν διάσημοι. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Γκρούππε, ὁ Τσόλμπε ἢ ὁ Μάουντερ εἶναι σχεδὸν ὀλότελα λησμονημένοι. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ὑπάρχει καμία ἐπαρκὲς περιγραφή τῶν διανοητικῶν ρευμάτων ποῦ ἐπηρέασαν τὸν Φρέγκε ἢ στὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐναντιώθηκε. Ἐπομένως, οἱ θέσεις ποῦ παρουσιάζονται σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο θὰ χρειαστοῦν ὅπωςδῆποτε ἐμβάθυνση καὶ ἀναθεώρηση.

Ἡ μελέτη μου εἶναι ἀνολοκλήρωτη καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη. Στόχος της εἶναι νὰ περιγράψει μιὰ ὀλόκληρη ἐξέλιξη, ἡ ὁποία ξεκινᾷ μὲ τὸν Φρέγκε. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ παρατηρήσεις μου γιὰ τὰ μεταγενέστερα στάδια τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς εἶναι λίγες καὶ σχηματικές. Οἱ παρατηρήσεις μου γιὰ τὸν Ράσσελ, τὸν Κάρναπ καὶ τὸν Βίττγκενσταϊν δὲν ἔχουν αὐστηρὴ δομὴ οὔτε καὶ παρουσιάζονται σὲ συστηματικὴ μορφή. Στὸ νοῦ μου ἔχω τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐξελικτικῆς πορείας ποῦ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν Φρέγκε στὸν Βίττγκενσταϊν, καὶ συναντᾷ ἐκεῖ τόσο τὴν κορύφωσή της ὅσο καὶ τὸ πέρας της. Οἱ ἐλάχιστες ἀναφορές μου στὸν Βίττγκενσταϊν δὲν προσφέρουν ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις γιὰ αὐτὴ τὴν εἰκόνα. Ἀδυνατοῦν, ἐπίσης, νὰ καταδείξουν πόσο πολὺ ἔχει ὠφεληθεῖ ἡ μεθοδολογία μου ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Βίττγκενσταϊν. Οἱ λεπτομέρειες αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ περιμένουν μιὰν ἄλλη εὐκαιρία.

Πέρα ἀπ' τὸ φιλοσοφικὸ μου χρέος πρὸς τὸν Μπάρρυ Στράουντ, τοῦ εἶμαι ἐπίσης ὑπόχρεος γιὰ τὶς πολλὲς ὑπολογικὲς του ὑποδείξεις, οἱ ὁποῖες μὲ βοήθησαν νὰ κάνω τὶς διατυπώσεις μου περισσότερο ἀκριβόλογες καὶ τὸ κείμενο σὰν σύνολο πιὸ εὐανάγνωστο.

Κατὰ τὴν πραγμάτευση τῶν διαφορῶν ἀπόψεων τοῦ Φρέγκε, υἱοθέτησα σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀγγλικὴ ὀρολογία τῶν Μπλάκ καὶ Γκῆτς – ὄχι ἐπειδὴ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡ καλύτερη, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχει ἐδραιωθεῖ σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε μιὰ ἀλλαγὴ δὲν θὰ προκαλοῦσε τίποτε ἄλλο

παρά νέες συγχύσεις. Ταυτόχρονα, προτίμησα γενικῶς νὰ μεταφράσω ὁ ἴδιος τὰ κείμενα τοῦ Φρέγκε πὸν παραθέτω. Στὴν πραγματικότητα, μὲ ἐξάιρεση τὴν *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, ὅπου ἀκολουθῶ τὴν μετάφραση τοῦ Νόρμαν Κέμπ Σμίθ, μεταφράζω ὁ ἴδιος ὅλα σχεδὸν τὰ γερμανικὰ παραθέματα, ἀκόμα κι ὅταν ὑπάρχει διαθέσιμη ἀγγλικὴ μετάφραση. Ἔτσι, παραπέμπω συστηματικὰ στὰ γερμανικὰ πρωτότυπα καὶ ὄχι στὶς μεταφράσεις τους. Ὅποτε ἀναφέρομαι στὰ γραπτὰ τοῦ Φρέγκε, θεώρησα βολικότερο νὰ παραπέμπω στὶς καθιερωμένες ἐκδόσεις τῶν Olms καὶ Meiner.

Χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες συντομογραφίες:

- BS* *Begriffsschrift*, I. Angelelli (ἐπιμ.), Χίλντεσχαϊμ, 1964.
F *The Foundations of Arithmetic*, J. L. Austin (ἐπιμ. & μτφ.), Ὁξφόρδη, 1959. [Ἀγγλ. μτφ. τοῦ: *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*, Verlag von W. Koenner, Μπρεσλάου, 1884. Ἑλλ. μτφ. *Τὰ θεμέλια τῆς ἀριθμητικῆς*, Γ. Ρουσόπουλος (μτφ.), Νεφέλη, ²2009]
GG *Die Grundgesetze der Arithmetik*, τ. 1 & 2, Χίλντεσχαϊμ, 1962.
KS *Kleine Schriften*, I. Angelelli (ἐπιμ.), Χίλντεσχαϊμ, 1967.
NS *Nachgelassene Schriften*, H. Hermes et al. (ἐπιμ.), Ἀμβοῦργο, 1969.
WB *Wissenschaftlicher Briefwechsel*, G. Gabriel et al. (ἐπιμ.), Ἀμβοῦργο, 1976.